

УДК 378.4.064.3:355(477)

ТЕТЯНА ІСАЄНКО
ВОЛОДИМИР МАРТИНЮК

Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка

ПЕДАГОГІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМВІДНОСИН У ВІЙСЬКОВОМУ КОЛЕКТИВІ

Розглядається сутність і зміст взаємовідносин у військовому колективі як система активних зв'язків між різними категоріями військовослужбовців, яка забезпечує обмін (прийом – передачу) ціннісних установок, орієнтацій у формі емоційних, інтелектуальних, пізнавальних і вольових взаємовпливів, що цілеспрямовано діють на поведінку особового складу.

***Ключові слова:** виховний процес, військовий колектив, суб'єкти взаємовідносин, військовослужбовець.*

Постановка проблеми. Проблема відносин у військовому колективі є однією з домінуючих на сучасному етапі реформування та розвитку Збройних Сил нашої держави як гаранта її безпеки, захисту національних інтересів та суверенітету.

Педагогічні відносини як соціальне явище, інтегрований феномен уміщує філософські та психологічні знання. У філософії вивчається об'єктивний, соціальний аспект цього феномена, у психології – суб'єктивний. Педагогіка як комплексна наука об'єднує їх, бо досліджує відносини принаймні двох суб'єктів на широкому національно-культурному, економічному, соціально-історичному тлі. Виховний процес передбачає виникнення певних відносин між його учасниками – вихователями й вихованцями, які є його центральними постатями.

Отже, взаємовідносини – це об'єктивне, соціальне і психолого-педагогічне явище, необхідний соціально-психологічний інструмент взаємодії свідомих людей. Вони можуть виступати психічним подразником, засобом виховання, передумовою ефективної діяльності людей. Взаємовідносини – це регульоване явище. Ступінь керованості залежить від суб'єктів взаємовідносин. У колективі суб'єктом регулювання, як правило, виступає керівник.

Взаємовідносини у військовому колективі мають свою специфіку та потребують особливого підходу до їхнього формування.

Аналіз досліджень та публікацій. У ряді досліджень військових педагогів і психологів було зроблено спробу розкрити сутність і зміст взаємовідносин у військовому колективі. Їхнє формування вчені розглядали як основу професійної культури військовослужбовців (О.В. Барабанщикова, В.І. Варваров, В.І. Вдов'юк, В.Л. Герасимов, В.П. Давидов, В.В. Ягупов та ін.), як складник змісту особистісно орієнтованого виховання курсантів (О.С. Автушенко, І.Д. Афонін, С.М. Левченко, І.М. Науменко та ін.), як цінності, що визначають спрямування навчально-виховного процесу вищого військового закладу (О.Д. Глоточкин, Ю.Л. Горбенко, В.М. Мартинюк, М.Ф. Феденко, Е.П. Утлик та ін.). Дослідниками окремо вивчаються важливі аспекти взаємовідносин майбутніх офіцерів, зокрема військової етики та її категорій (Д.А. Волкогонов, Б.М. Сапунов, Н.Д. Табунов та

ін.), військового обов'язку, морально-психологічної стійкості й готовності мужньо долати труднощі сучасної війни (М.Й. Варій, А.І. Капустін, А.С. Миловидов, Г.Д. Тимко та ін.), дисциплінованості та відповідальності військовослужбовців (І.В. Біжан, Т.М. Міст, М.І. Нецадим, В.Я. Яблонко та ін.).

Літератури, яка б висвітлювала питання регулювання відносин у військових навчальних закладах, дуже мало, що свідчить про недостатню розробленість цього питання на теоретичному та емпіричному рівнях.

Мета статті: розглянути сутність і зміст взаємовідносин у військовому колективі як систему активних зв'язків між різними категоріями військовослужбовців, яка забезпечує обмін (прийом – передачу) ціннісних установок, орієнтацій у формі емоційних, інтелектуальних, пізнавальних і вольових взаємовпливів, що цілеспрямовано діють на поведінку особового складу.

Виклад основного матеріалу. Військова педагогіка великого значення надає колективу та відносинам, які складаються між його членами, адже виховання багатьох специфічних завдань пов'язане з колективною діяльністю військовослужбовців. Так, А.Д. Глоточкін у взаємовідносинах військовослужбовців убачав „різноманітні форми і види їхнього взаємозв'язку та спілкування, що складаються у процесі бойової діяльності, ратної праці та військового побуту” [4, с. 7]. В.В. Федотов взаємовідносини подає як „систему свідомих і суб'єктивно визначених взаємодій військовослужбовців у процесі їхнього життя і діяльності” [12, с. 5]. Військово-функціональну, суспільно-політичну та побутову сферу виділяє у структурі взаємовідносин М.Д. Табунов [10, с. 63]. М.М. Видиш вважає, що головними стійкими зв'язками об'єкта (взаємовідносин), що забезпечують його цілісність, є такі структурні компоненти: суб'єкти взаємовідносин, діяльність і поведінка цих суб'єктів у процесі взаємодії [3, с. 5].

Однією з форм існування військових колективів є їхня впорядкованість і організованість для ведення збройної боротьби та функціонування в суспільстві. Принципом побудови таких відносин виступає ієрархія. Її особливістю є відносини первісної підлеглості. Вона задається цілеспрямовано, свідомо вводиться у взаємовідносини між військовослужбовцями іззовні та виявляється через односторонню особисту залежність між ними, яка відповідає ступеню спільності їхньої функціональної діяльності. Така схема службового підпорядкування має лінійний характер: кожен командир (начальник) сам підпорядковується іншим згідно із службовою ієрархією. Спрямованість керівного впливу іде зверху донизу, і переважне право прийняти рішення відносно інших чи більшості надається тільки вищому за статусом відповідно до табелю про ранги. У результаті забезпечується спеціалізація військової праці за завданнями та функціями і кожен військовослужбовець займається своєю професійною діяльністю. Такий вид відносин віддзеркалює місце кожного військовослужбовця у військовому колективі; характер відносин ієрархії, яка реалізується на підставі принципів субординації, єдиноначальності та гуманізму, визначається особливостями суспільного устрою держави [5, с. 82].

О.П. Дзьобань, аналізуючи проблеми відносин у військовому колективі, зазначає, що суворе дотримання та збереження в незмінності формально-організованих відносин обмежене, що зумовлене самим субстратом Збройних сил, їх особовим складом. Адміністративна система обмежує поведінку людей рамками службової доцільності. Вона неспроможна охопити увесь спектр

життєдіяльності та поведінки особового складу повністю. Тому поряд із безособистісними відносинами у військових колективах організується підсистема соціально-психологічних відносин. Вона є продуктом регуляції військовослужбовцями внутрішніх процесів у військових колективах. Їх основою є спільний інтерес, емоційно-психологічна сумісність, емоційно-вольове забарвлення стосунків та особистий вибір відносин певного характеру.

Ще однією формою відносин військовослужбовців є неформальна організація особового складу. Вона породжується суперечностями, які виникають у результаті взаємозв'язку безособистісних та особистісних факторів у конкретних умовах життєдіяльності військовослужбовців, і реалізується виключно у мікрогрупах. Найважливішими джерелами таких відносин є: функціональна обмеженість формальної організації, спільність інтересів військовослужбовців у досягненні мети бойової діяльності, повна автономія виконавців щодо ставлення до своїх функцій, яка виникає в силу індивідуальних та суспільних потреб кожної особистості [5, с. 83].

М. Козирев, характеризуючи взаємовідносини у військових колективах, поділяє їх на два основні види: службові (ділові) і позаслужбові (буденні) [7, с. 4]. Службові взаємовідносини є головними у всій системі міжособистісних стосунків, тому що визначаються функціональними характеристиками військової справи чи спеціальності.

Службові взаємовідносини передбачають високу відповідальність осіб один перед одним, більш сувору й чітку організацію взаємозв'язку. Чималу роль у них відіграє особиста позиція військовослужбовців, що вступили у взаємодію. Ця позиція приносить суб'єктивні оцінки, емоції, почуття, що відображають індивідуальність солдата, сержанта, прапорщика, офіцера, рівень їх загальної, моральної і військової культури. Вона нерідко стає фактором тієї чи іншої форми виявлення службових взаємовідносин, у тому числі й таких, що не відповідають вимогам військових статутів. Тому є необхідність розрізняти взаємовідносини формальні (офіційні), зримі, чітко окреслені, такі, що легко сприймаються, і неформальні (неофіційні), менш зримі, нечітко окреслені, які визначаються внутрішніми потребами військовослужбовців. Перші з них, як правило, статутні, юридично фіксовані, нормативні (у них закріплюється структура, тип розв'язуваних завдань, головні права та обов'язки), створюються штучно для розв'язання зовні поставленого завдання. Але в них не завжди в достатній мірі представлені реальні соціально-психологічні явища, що виникають у процесі спілкування військовослужбовців: симпатії чи антипатії, взаємні оцінки, авторитет тощо. Вихований курсант, наприклад, ретельно виконує вимоги статутів, правила військової ввічливості, хоча в душі, можливо, у нього немає особливих симпатій до певного товариша по службі. Ось ці реальні соціально-психологічні явища являють собою неформальні, неофіційні взаємовідносини, які виникають спонтанно на ґрунті взаємних симпатій чи антипатій, схожості чи розбіжності ціннісних орієнтацій та інтересів, базуються на лідерстві, авторитеті, конформізмі тощо і виступають часто як засіб самоорганізації військового колективу, як альтернатива або доповнення до формальної його організації (за умови правильного спрямування з боку командирів).

Службові взаємовідносини між військовослужбовцями можна розглянути у двох напрямках: по вертикалі й по горизонталі. По вертикалі – це взаємовідносини

начальників і підлеглих. По горизонталі – стосунки військовослужбовців, рівних за службовим становищем і військовими званнями.

Дослідження показало, що більшості офіцерів і прапорщиків у ставленні до підлеглих притаманні доброзичливість, щирість, принциповість, чуйність, увага й інші риси, котрі хоча й не означені в конкретних формулюваннях статутів, однак відображають їхній зміст.

У той же час статутні взаємовідносини частіше всього порушуються в ланці “сержант – солдат”. Це, з нашого погляду, можна пояснити тим, що на сержантській посади призначаються військовослужбовці з низьким рівнем моральної культури, які, не маючи перед підлеглими військової переваги, не відрізняючись від них умовами навчання й повсякденного життя, часто не можуть знайти правильного підходу до них і виявляють владу у формі грубої фізичної сили або брутальної лайки.

Характер взаємовідносин по горизонталі прямо й безпосередньо виявляється у вчинках і поведінці воїнів, у формуванні в них багатьох соціальних і моральних якостей. Більшість курсантів допомагають один одному в навчанні, в опануванні складної сучасної техніки, в адаптації до умов військової служби, життя й побуту, надають моральну підтримку, але мають місце й відхилення від статутних норм. Ми пояснюємо це тим, що вони, з одного боку, займають однакове правове становище, а тому в їх стосунках на першому місці індивідуальний, психологічний аспект (погляди, переконання, характер, темперамент та ін.), а з іншого боку, об’єктивно вони виконують різні ролі залежно від підготовки, майстерності, досвіду, ставлення до служби й бойової техніки. Така суперечність службового становища пояснює особливості їхньої поведінки: більш умілі, здібні бажають зайняти керівне становище в колективі, підпорядкувати своєму впливу інших, отримати ряд привілеїв, що полегшують службу.

Необхідно також відзначити, що молоді люди, які вступають до вищих військових навчальних закладів, мають уже сформовану систему потреб і звичних способів їх задоволення. Навчання у військовому закладі суттєво відрізняється від навчання в цивільному, бо курсант поєднує навчання зі службовими обов’язками. Військова діяльність відрізняється від звичних умов і потребує певної зміни звичок та вироблених стереотипів. А такого роду процеси, які здійснюються інтенсивно й у короткий період, проходять складно, інколи болісно. Якщо вони не супроводжуються виховною роботою, зацікавленою участю офіцерів, їх умінням будувати виховуючі відносини у своєму підрозділі, то результати цих процесів часто негативно відбиваються на міжособистісних стосунках військовослужбовців, переростають в аморальну поведінку як складник позастатутних відносин. Одержані нами дані підтверджують наявність негативних традицій у військових підрозділах, до яких належать: “ритуали неофіційного переводу військовослужбовців одного періоду служби в наступний (удари ременем, клятва перед “дідами”, “здача” фізичної підготовки старослужбовцям, прощальна молитва “салабона” та ін.), уживання спиртних напоїв, збирання й передача грошей та інших цінних речей для підготовки “дідів” на “дембель”, перекладання найбільш важких і брудних робіт на молодих воїнів, організація “розважальних” програм для “дідів” після відбою (виконання пісень, танців, декламування віршів та ін.), рукоприкладство, подолання “смуги перешкод” та інші, що часто стають причинами конфліктів у підрозділі,

негативно впливають на колективний настрій, психологічну сумісність і самопочуття воїнів” [2, с. 15].

У Збройних силах України діє багато різних способів нормативної регуляції поведінки військовослужбовців, які можна класифікувати за декількома ознаками. Це насамперед розмежування інституційних та неінституційних регуляторів діяльності. До першого типу регуляції діяльності відноситься право, а також різні адміністративні та організаційні норми, статuti, інструкції тощо. Тут норми задаються діяльністю певних інститутів, які мають на це прерогативу.

Важливі морально-педагогічні норми взаємовідносин офіцера з підлеглими в його службово-педагогічній діяльності знайшли відображення і одержали своє юридичне закріплення у військових статутах. Так, у статті 50 „Статуту внутрішньої служби Збройних сил України” сказано, що „відносини між військовослужбовцями повинні ґрунтуватися на взаємній повазі, і у питаннях служби вони звертаються один до одного на „Ви”.

Начальники й старші за військовим званням військовослужбовці у питаннях служби до підлеглих і молодших звертаються за військовим званням і прізвищем або тільки за званням, додаючи в останньому випадку перед званням слово „товаришу (пане)” [9, с. 17]. Повага – одна з найважливіших вимог моральності, яка передбачає таке ставлення до людей, у якому практично (у відповідних діях, мотивах, а також в соціальних умовах життя) визнається гідність особистості. Поняття „повага”, що склалося в моральній свідомості суспільства, передбачає: справедливість, рівність прав, забезпечення свободи, довір'я до людей, уважне ставлення до їх переконань, прагнень; співчуття, ввічливість, делікатність, скромність.

Людська гідність співвідноситься з честю. Якщо гідність притаманна особистості військовослужбовця власне як людині, то честь втілює моральну оцінку й самооцінку відповідно до конкретного соціального стану, а також його власних чеснот і здобутків. Людина честі відрізняє справедливість від несправедливості і підтримує порядність і добро. Офіцер, який не дотримується кодексу честі, заслуговує на презирство та недовіру з боку своїх товаришів. Цілком природно, що кожна людина прагне, щоб її не тільки поважали, а й шанували, однак цього вона має домогтися ціною власних зусиль. Бути гідним звання людини – значить чинити добро, виконувати свій обов'язок, бути відповідальним, справедливим і реалізовувати своє життєве призначення. Відповідно до цього повага в практиці міжособистісного спілкування військовослужбовців передбачає добротворення, справедливість, урахування вільного самовизначення й обраного напрямку самореалізації. Разом з тим вона базується на рівності прав і свобод, орієнтує на довіру й уважне ставлення один до одного, вимагає чуйності, доброзичливості, ввічливості. З повагою несумісні насильство, пригноблення, жорстокість, приниження, брутальність, що, на жаль, ще має місце у військових колективах і виявляється в нестатутних взаєминах.

Неінституційні норми формуються в самому процесі спільної життєдіяльності військовослужбовців і міжособистісного спілкування. Історичне накопичення соціального досвіду та його кристалізація в соціально необхідних, обов'язкових для людини нормах поведінки здійснюється самою стихією буття. Тому тут немає характерного для інституційних нормативів розподілу на суб'єкт і об'єкт регулювання; спільнота (колектив), що виробляє й санкціонує норму, здебільшого і є тією спільнотою, яка цю норму виконує.

Нормативні стандарти поведінки закріплюються як у масовій та індивідуальній свідомості, звичаях, так і у взаємних відносинах, способах спілкування і взаємодії. Ці міжособистісні та масові взаємовідносини здійснюють ту функцію „соціального контролю”, яку в інституційних виконують заклади. Сюди відносяться сила колективного та особистого прикладу; схвалення чи засудження, що висловлюється оточуючими; передача від покоління до покоління і від спільноти до окремої людини соціально-нормативного досвіду, що здійснюється як в самому процесі масової дії у вигляді реальних зразків поведінки, так і в духовній формі, у вигляді мовних знаків, „символів”, які містять в собі знання того, як потрібно жити [8, с. 7].

Практика військового будівництва свідчить, що в армійських умовах, пов'язаних з такими факторами, як майже цілодобовий особистісний контакт, переважно спільне виконання службових обов'язків, індивідуальне дисциплінування військовиків нерозривно пов'язане із загальним процесом дисциплінування підрозділу. У цьому процесі відзначимо: необхідність установлення позитивних взаємовідносин на всіх рівнях спілкування, формування відповідної громадської думки, досягнення єдності поглядів щодо основних питань служби, навчання, військової дисципліни, подолання негативних впливів мікрогруп та окремих порушників, розвиток доброзичливості, вимогливості та взаємоповаги. Сьогодні вирішальна роль у навчанні та вихованні належить офіцерові, а відносини „командир – курсант” виступають як один із головних чинників у вихованні майбутнього офіцера. „Багато, звичайно, – писав К.Д. Ушинський, – означає дух закладу, але цей дух живе не в стінах, не на папері, а в характері більшості вихователів і звідти вже переходить у характер вихованців. У вихованні, – підкреслював він, – усе має ґрунтуватися на особистості наставника, бо виховна сила виливається лише з живого джерела людської особистості. Ніякі статuti, програми, ніякі організаційні форми, як би хитро вони не були придумані, не можуть замінити впливу особистості вчителя в справі виховання... Тільки особистість може діяти на розвиток і визначення особистості, тільки характер може утворювати характер” [11, с. 288].

За даними анкетування, найбільш вагомими факторами, що знижують авторитет офіцера-вихователя, курсанти вважають грубість, зверхність у спілкуванні, відсутність толерантності, співчуття, байдужість до проблем курсантів, ігнорування думки підлеглих, невміння вести діалог. На другий план вони висувають незнання свого предмета, невміння донести до курсантів знання у процесі навчання, погану підготовку до занять, невміння згуртувати військовий колектив, створити морально-психологічний клімат у підрозділі, уживання табуйованої лексики, неохайність, недотримання слова.

Як свідчать результати опитування, на сьогоднішній день у військових навчальних закладах переважають авторитарні методи впливу (60% опитуваних). Самі офіцери вважають, що за їх допомогою легше володіти ситуацією та впливати на особистість курсанта. Ті офіцери (40% опитаних), які виступають за прогресивні підходи у вихованні, вбачають вирішення проблеми виховання моральної культури курсантів у творчому співробітництві з ними та в усвідомленні їх рівноправними учасниками педагогічного процесу, тобто є прихильниками особистісно орієнтованої освіти, яка виходить із самоцінності особистості, її духовності й суверенності. І.Д. Бех вважає таку освіту

гуманістичною. Її мета – формувати людину як особистість, творця самого себе і навколишніх умов. Відповідне технологічне забезпечення має ґрунтуватися на діалогічному підході, що визначає суб'єкт-суб'єктну взаємодію учасників педагогічного процесу, їх самоактуалізацію і самоорієнтацію [1, с. 125].

Висновок. Таким чином, головним механізмом формування педагогічно доцільних виховуючих відносин як підґрунтя виховання високої моральної культури, інструментом його побудови й управління ним є система методів та особистісні якості офіцерів – педагогів. Саме це допоможе досягти таких взаємин офіцера з іншими військовослужбовцями, про які йдеться в Кодексі честі офіцера Збройних сил України: „Стосунки між командирами (начальниками) та підлеглими мають бути розвинені до готовності йти в бій у будь-який момент. Це загальна відповідальність, яка потребує надзвичайно високих норм поведінки та діяльності й передбачає створення атмосфери довіри та взаємоповаги” [6, с. 3]. Відомо, що боєздатність збройних сил залежить від багатьох факторів. Одним із них є морально-психологічна атмосфера у військовому середовищі, котра, у свою чергу, спирається на статутні взаємини і гуманні взаємовідносини між військовослужбовцями.

Список використаних джерел

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посіб. / І.Д. Бех. – К.: ІЗНН, 1998. – 204 с.
2. Варій М.Й. Традиції у військовому підрозділі: наук.-метод. посіб. / М.Й. Варій. – Львів: Державний ун-т “Львівська політехніка”, 1997. – 31 с.
3. Видиш М.М. Педагогічні основи формування моральних взаємовідносин у колективі кафедри військового навчального закладу: автореф. дис. ...канд. пед. наук / М.М. Видиш. – Хмельницький, 2000. – 30 с.
4. Глоточкин А.Д. Формирование взаимоотношений в воинском коллективе (взвод, рота) на основе требования воинских уставов: автореф. дис. ...канд. психолог. наук / А.Д. Глоточкин. – М., 1961. – 30 с.
5. Дзьобань О.П. До проблеми відносин у військовому колективі / О.П. Дзьобань // Наукові записки Харківського військового університету: Соціальна філософія. Педагогіка, психологія. – Випуск 3. – Харків, 1999. – С. 182 – 186.
6. Кодекс честі офіцера Збройних сил України // Народна армія. – 2000. – 20 січня. – С. 3.
7. Козирев М. Характеристика взаємовідносин у військовому колективі / М. Козирев // Армія України. – 1998. – 23 квітня. – С. 4 – 5.
8. Осьодло В. Моральні основи взаємовідносин у колективі. Шляхи подолання конфліктів / В. Осьодло // Народна армія. – Спецвипуск №12. – 2002. – 22 травня. – С. 4 – 6.
9. Статут внутрішньої служби Збройних сил України // Військові статuti Збройних сил України. – К.: Варта, 1999. – С. 7 – 201.
10. Табунов Н.Д. Воинский коллектив и закономерности его формирования: Методологические проблемы военной теории и практики / Н.Д. Табунов. – М.: Воениздат, 1969. – 219 с.
11. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения: В 6 Т. / К.Д. Ушинский – М.: Педагогика, 1988. – Т. 1. – 340 с.
12. Федотов В.В. Взаимоотношения в первичном воинском коллективе и их влияние на эффективность учебно-боевой деятельности: автореф. дис. ...канд. психолог. наук / В.В. Федотов. – М, 1987. – 30 с.

Стаття надійшла до редакції 11.11. 2014 р.

**ИСАЕНКО Т.
МАРТЫНЮК В.**

Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка, Украина

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ В ВОЕННОМ КОЛЛЕКТИВЕ

Рассматривается сущность и содержание взаимоотношений в воинском коллективе как система активных связей между разными категориями военнослужащих, которая обеспечивает обмен (прием - передачу) ценностных установок, ориентаций в форме эмоциональных, интеллектуальных, познавательных и волевых взаимовлияний.

***Ключевые слова:** военный коллектив, воспитательный процесс, субъекты взаимоотношений, военнослужащий.*

**ISAENKO T.
MARTYNIUK V.**

Poltava national technical university named after Jury Kondratyuk, Ukraine

PEDAGOGICAL REGULATION OF RELATIONSHIP IN A MILITARY COMMUNITY

The essence and the contents of mutual relations in military collective as system of active communications(connections) between different categories of military men which provides an exchange (reception - transfer) valuable installations, orientations in the form of emotional, intellectual, cognitive and strong-willed interferences is considered.

***Key words:** educational process, military community, parties to a relationship, a military man.*